

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на **Дениса Алуш Черма** на тема **„Балканският интелектуален елит през XVII век и албанската литература: Петър Богдани“** за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в областта на висшето образование 2.1. Филология и научна специалност „Български език“ от **доц. д-р Русана Бейлери, албаноолог**, преподавател в специалност „Балканистика“ на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, назначена за член на научното жури със Заповед 1047/06.06.2019 г. на Ректора на ЮЗУ „Неофит Рилски“.

Дениса Черма е докторант в редовна форма на обучение към Катедрата по български език при Филологическия факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“ – Благоевград, зачислена със Заповед 4/06.01.2015 г. и отчислена със Заповед 78/25.01.2019 г. Научен ръководител на докторантката е проф. д-р Лилия Илиева. Не познавам лично докторантката, но от автобиографията ѝ мога да отбележа, че към докторска степен на обучение тя пристъпва не спонтанно и случайно, а напълно осъзнато и зряло. Това става след последователна филологическа подготовка по български език в ЮЗУ „Неофит Рилски“, където завършва бакалавърска и магистърска степен с професионална квалификация „Учител по български език и литература“ през 2001 г. и натрупан по-късно сериозен професионален опит в окръжната администрация на гр. Елбасан в Албания. През първите две докторантски години тя е положила с отлични резултати шест изпита по индивидуален план, водила е семинарни занятия със студенти и е участвала в две научни конференции на ЮЗУ.

Дениса Черма има издадени две статии по темата на дисертацията в научни издания, реферирани и индексирани в световноизвестни бази данни с научна информация, съгласно публикувания списък на НАЦИД, а именно

„Медните гравюри в книгата *Cuneus Prooherarum* (1685 г.) на архиепископ Пийетър Богдани“ в сп. „Балканистичен форум“, 2017, бр. 2, с. 263-273 и „Данни за обстановката в Скопие през 1684 г.: релация във връзка със смъртта на Андреа Богдани“ в сп. „Езиков свят“, т. 16, бр. 1, с. 92-96. Тези публикации покриват 60 т. при изисквани 30 т. от минималните стандарти за получаване на образователната и научна степен „доктор“.

Представената за защита дисертация е посветена на важния от гледна точка на съвременната албанонология период на XVII век чрез едно от бележитите от периода лица, католическия свещеник Петър Богдани (Pjetër Bogdani, ок. 1625-1689). Както в дисертацията, така и в публикациите по темата, Дениса Черма е транскрибирала името му като „Пийетър“, което макар и фонетически точно, не е коректно от гледна точка на българския език, още повече, че в българската научната литература е прието да се използва характерната за нашия език форма „Петър“. В рецензията ще се придържам към Петър, към което призовавам и самата докторантка в бъдеще, а също колегите, които работят с албански материали.

Дисертацията се състои от увод, четири глави, заключение, извори, речници и съкращения, библиография, съдържание и приложение с общ обем от 152 страници, като броят на стандартните страници (1800 знака) в електронната версия е по-голям. Авторефератът се състои от 44 страници, които също са реално повече, като към него имам забележка, че трябва да включва само използваната в автореферата библиография, а не цялата библиография на дисертацията.

Периодът на XVII век е приблизително еднакво труден и за българската писменост и култура в рамките на Османската империя, което обуславя общ контекст, в който докторантката отразява културни, литературни и езикови паралели. Именно тези паралели и постоянното търсене на възможния общ регионален, балкански и европейски контекст е научната стойност на това изследване, което не е извършвано от такава

перспектива, въпреки че научните разработки върху старата албанска литература и по-конкретно върху Петър Богдани е трудно да се изброят. Едва ли има детайл от езиково, литературно, религиозно и историческо естество, който да не е разнищван подробно от албански учени и чужди албаноолози. Положително е, че Дениса Черма внимателно е подбрала цитираната в дисертацията библиография сред морето от научни публикации върху периода и автора, като нямам съмнение, че тя познава редица други научни публикации. Това поражда и първия ми въпрос: Какво от прочетеното по темата, макар и важно, не е намерило място по различни причини в настоящата дисертация? По отношение на изписването на библиографията имам принципни забележки, които са важни, ако настоящата дисертация бъде използвана за референтен материал от български специалисти. Принципът, при който името на автора се дава заедно с годината на издаване на български език, като след това се привежда пълното название на цитираното произведение на оригиналния език, е практичен и удобен. Този принцип обаче трябва да бъде последователно спазван по отношение на оригиналния език на труда, а не трудът да бъде превеждан на български, което би затруднило идентифицирането му. Изписването на български език също трябва да бъде прецизно. Името на канадския албаноолог Robert Elsie трябва се изписва като Робърт Елси, а не Елзи. Името Fishta се изписва правилно като Фища, а не Фишта; Lacaј се изписва като Лацај, а не Лакај; Gurakuqi се изписва като Гуракучи, а не Гуракичи и др. Цитирането на по-стари публикации от началото на XX век, използвани през други автори, също би могло да бъде по-коректно признато, макар обратната тенденция да е широко съществуваща в практиката на по-младите колеги.

Дениса Черма е очертала основните методи, използвани в научния труд, сред които основен е сравнително-историческия. Обоснован е интердисциплинарният подход към изследването, който отговаря както на

съвременното състояние на изследванията по темата, така и на периода, върху който е извършено самото проучване.

Първа глава (с. 6-37) е посветена на първите писмени паметници на албански език. Един от най-сериозните въпроси на албанистиката, на който все още няма еднозначен отговор, е свързан с началото на албанската писменост и литература. Първият писмен документ е от XV в. (1462 г.) , а първата книга от XVI в. (1555 г.), но по косвени данни се предполага, че писмената традиция е по-ранна, поне от края на XIII в. по времето на албанските феодални княжества. Малобройността на запазените писмени материали естествено създава изкушение за мистификации и фалшификации. Явлението е толкова болезнено за албанците, че го срещаме и като водеща част от сюжета на един от първите романи на най-известния зад граница албански писател Исмаил Кадаре „Град без реклами“ (Qyteti pa reklama, 1959). В началото на дисертацията докторантката обръща внимание на вероятно най-фрапантната измама на научната общност от XXI век, тази на Муса Ахмети, чието разкриване отне известно време и в началото заблуди много от известните албаноолози. Цитираното положително мнение на покойния Робърт Елси относно псевдооткритието е ревизирано много бързо, почти в рамките на година от самия него приживе, което трябва да бъде коректно споменато. Дениса Черма започва с изречението, че случаят е решен, но един незапознат читател би останал с впечатлението, че решението е положително, ако не стигне внимателно до края на разказа по темата. Смятам, че подобна нелицеприятната ситуация е от равнището на жълтата преса и следва да бъде спомената мимоходом, в контекста на поставяне на проблема за оскъдността на достигналите до нас писмените материали на албански, а не като основно събитие, на което да се отделят няколко страници. Самата Дениса Черма очевидно си дава сметка за това, след като уместно не го е упоменала в автореферата.

Авторката прави преглед на първите писмени материали, достигнали до наши дни, без да ги разделя съгласно стандартния подход - на документи и книги, което с оглед на нейната тема е приемливо решение. Специално внимание е отделено на книжовността, свързана с православието, което е важно за българистиката, макар че цитираните автори и създаденото от тях принадлежи на XVIII век.

Втора глава (с. 38-67) се спира на особеностите на албанската лексика от XVII век. Доколкото повечето от достигналите до нас книги са писани от католически свещеници, логично е да се търси латински произход на част от лексиката, използвана в тях, като вероятно тази част е по-голяма, отколкото лексиката, използвана в ежедневието. Подробно е разгледан първият речник на албанския език „*Dictionarium latino-epiroticum*“, съставен от Франг Барди. След цитиране на немско изследване, авторката започва да го нарича Франц, което може лесно да се поправи. Положително в работата на Дениса Черма е съсредоточаването върху етимологии, които са важни за славистиката и българистиката, а също върху славянските заемки в албански език. По темата има редица специализирани изследвания, като докторантката е избрала за отправна точка етимологичния речник на албанския език, съставен от Владимир Орел (1998). Изборът е правилен от гледна точка на обективността, като трябва да се отбележи, че самият Орел във всяка от статиите си е консултирал първо етимологичните разработки Екрем Чабей, с когото в някои случаи не е съгласен. Дениса Черма описва 49 лексикални славянски заемки и няколко тематични области, в които те се срещат най-често.

Трета глава представя биографични данни за рода на Петър Богдани и за личността на самия интелектуалец. Обърнато е внимание на трудностите при определяне годината на раждане и съвременното селище, което да отговаря на споменатото от самия Богдани „*Gur i Nasit*“. След смъртта на архиепископа на Скопие Андреа Богдани, племенникът му Петър заема този

пост. Неслучайно Институтът за културно и духовно наследство на албанците, основан през 2007 г. в Скопие, носи името на Петър Богдани. Любопитно и неизбежно е кръстосаното споменаване на Петър Богдани и на съименника му, българския интелектуалец от Чипровци Петър Богдан Бакшев, който също е католически свещеник и живее през XVII в. Това многопосочно съвпадение често води до разбираемо объркване, включително по мой личен опит и сред дипломатическите среди, затова трябва да бъде внимателно цитирано в науката. Авторката в случая предпазливо се позовава на Иван Дуйчев, макар че не съм сигурна дали е ползвала оригинално издание или е прецитирала, тъй като името му е изписано на латиница. Вторият ми въпрос е свързан с това доколко има достоверни данни за преплитане на житейската съдба на двамата съименници. Достатъчно място в главата е отделено и на военното дело на Петър Богдани, който организира по времето на Ян Хуниади албанската съпротива срещу османците.

Четвърта глава (с.92-122) разглежда в детайли „Четата на пророците“, авторско произведение на Петър Богдани. Въпреки че по времето на османските завоевания католическата църква в албанските земи загубва много от своите владения и духовни функции, тя успява да противодейства на разпространението на исляма, като поддържа християнството в областите, където физическият достъп на османската държава и религия е по-труден. Предполага се основателно от много учени, без да бъде подкрепено с категорични документални доказателства (пряко разрешение би било и невъзможно за времето), че римокатолическата църква прагматично не се е противопоставила остро на издаването на религиозна литература на албански език през XVI и XVII в. Друга причина да се появят преводни и оригинални книги на албански език е фактът, че в средите на самото албанско духовенство узряват идеи за съхраняване и развитие на албанския като литературен език. При авторите от католическата школа, сред които

Петър Богдани е с най-обработен авторски стил, албанският литературен текст в действителност е откъс от универсални за времето си религиозни текстове. Много често литературният текст е вплетен или притурен към религиозните текстове, което дава ново лице на самия богослужебен материал. Това променя и статуса на преводача, който се превръща и в редактор, и в автор. Така се достига до оригинални по своя характер произведения, каквото е и “Cuneus prophetarum”, 1685. Всички части на този труд са интересни и показателни за времето си, но последната част, посветена на десетте сибили – пророчици, е най-привличаща за един съвременен читател. Дисертацията се спира подробно на тази част, която е добре проучена и описана в съвременната албаноология, но не е известна достатъчно на специалистите в България, в което виждам и конкретния принос.

Заклучението на дисертацията се спира на научните приноси на дисертацията, с които съм съгласна.

Заклучение: Текстът на докторската дисертация ми дава пълно основание да предложа на научното жури да присъди на кандидата Дениса Алуш Черма образователната и научна степен „доктор” в научното направление 2.1. Филология.

01.07.2019 г.

Доц. д-р Русана Бейлери

(.....)